

Pilar Alonso: el primer cuplet en català

Dimarts 16 de febrer fa cent anys que va nèixer a Maó Pilar Alonso, la primera cupletista en català. La intèrpret de 'La font del gat' va viure dotze anys d'un èxit aclaparador, però, reclosa per la moral masclista de l'època, va morir pràcticament en l'anonimat.

Degué ésser devers la segona meitat del segle passat, que un valencià de Carcaixent arribava a l'illa de Menorca. L'explicació d'aquest fet vulgar, no és gens aclarit. Per un altre cantó, qui sap si no formava part dels grups de confinats valencians que, sofrien el càstig d'un exili a l'esquerpa illa penitenciària —una mena d'illa del Diable de la política carcerària espanyola— durant les revoltes que van escalonar el Sexenni Revolucionari. Ningú no pot afirmar-ho amb certesa incontro-

vertible. D'altra banda els valencians de les dècades finals del segle passat sovintejaven Menorca perquè hi mantenien moltes relacions comercials. Foren els grans introductors, en persona, dels torrons de Nadal i d'una pila d'especialitats confiteres.

Discret Pasqual Alonso. I, tanmateix, valencians que van o vénen de Menorca, o menorquins que, en el curs de la història, han entrat i sortit del país dels tarongers, n'hi ha tot un gavadal. Un valencià perfectament humil i discret fou Pasqual Alonso, que pengué per muller, un any imprecís de la centúria dinovena, la maonesa Magdalena Quintana. Un dels seus fills, Josep Maria, barber d'ofici, es casà amb Antònia Moll Anglada, que feia de perruquera. Fruit de la unió nasqué Pilar Alonso Moll. Ara n'ha fet el centenari.

Potser aquest nom i llinatges no inspiren cap record precís al lector. Darrere un patronímic més aviat d'una humilitat aclaparadora —Alonso—, hi trobem tanmateix una senyora memorable. Hi ha, amb elegància i mercè, el nom de la primera cupletista en català de la història. Fou una dona retrunyidorament famosa i victorejada per la Barcelona dels feliços anys 20.

En la biografia de Pilar hi ha dos naixements. El primer naixement documentat és el biològic, el de l'any 1898. El segon és el del 1992, quan fou inaugurada a Maó una estàtua en record seu. Entre l'una data i l'altra —des del punt de vista de Menorca— s'estenen perío-

des de silenci molt més vasts i il·limitats que no els de fama, aplaudiments i reconeixements públics. I a la resta de les terres de parla catalana passa, si fa no fa, igual. La joventut que pujà a les taules del Teatre Principal de Maó en començar el segle fou enaltida i oblidada ràpidament, tot alhora, en un temps curt i sobtat. Fou víctima de la tirania masclista de l'època, que la conduí a deixar el món de la faràndula per imposició matrimonial indefectible i moralista. Però vingué la mà oberta i enriolada de Fernando Rubió, empunyant la vareta de la fada protectora —o sia, ficant la mà a la butxaca—, i li donà renovellada existència pública. Literalment, la ressuscità per a la consciència de tots els conterrànies. Això darrer succeí l'estiu del 1992, amb la donació a la ciutat de Maó d'un bronze de línies ingènues, acriaturades, de la dolça Pilar.

La carrera musical de Pilar Alonso fou molt breu, just una pura exhalació de dotze anys dins una existència de més de vuitanta. Havia vingut al món de bona hora, però en un cruel moment històric: a les 9 del matí del 16 de febrer, l'endemà de la voladura del Maine a la badia de l'Havana. Els pares ocupaven una casa de la plaça del Príncep. Era un habitatge modest, de façana estreta i de volumetria plana i emblanquinada, cosa que contrastava amb la mansió veïna, d'aquitectura rica i senyoriuola: Can Soler, on hi havia la seu del Casino des Senyors. La nena fou enregistrada amb els noms de Maria del Pilar Mercè. Era la més pe-

tita de cinc germans, amb nou anys de diferència respecte a la germana anterior, na Carme. Arribar de benjamí a una família sempre assegurava certes predileccions paternes. Pilar en fou objecte a bastament. El barber i la perruquera estaven embadocats per ella, una criatura alegre i entremaliada. Els estius solia compartir jocs amb el fill menor del general Marian Rubió i Bellvé i Maria Tudurí Monjo. El company estival –passava els hiverns a Barcelona– nomia Fernando, dos anys més petit.

Pilar demostrava facilitat per a memoritzar cançons i tonades. El pare, que era clarinet solista al Principal, després de les afaitades quotidianes de la parròquia, havia observat la disposició de la filla. Era freqüent que amenitzés espontàniament les clientes de la mare quan aquesta les pentinava. L'actitud decidida i agradosa, li conferí popularitat entre l'ambient maonès de l'època. Això, Fernando Rubió sempre ho duria emotivament clavat al cor.

Així, el pare la portà al professor Josep Villalonga, que va introduir-la en el coneixement de les nocions bàsiques: solfeig, harmonia, vocalització.

El 14 de juny de 1913 ocorregué a Menorca un fet cabdal per a Pilar. Emocionada, va assistir al debut menorquí de na Raquel Meller, aleshores una cantant divinizada pels públics delirants envers les artistes de varietats. La impressió en el cor i el cervell de l'adolescent fou apoteòsica. Tant va ésser així, que unes setmanes després, el 23 d'agost, Pilar feia el seu primer debut al Principal, l'aforament del qual era saturat com un ou. La propaganda va presentar-la amb el nom de la Petita Raquel. L'èxit fou extraordinari. Les taules de l'escenari es tapissaren de flors a la segona cançó. Potser no hi va faltar un cert patriotisme comprensible i localista dels maonesos, però na Pilar hagué de perllongar un temps les actuacions, fins ben entrada la tardor. Finalment, l'octubre, el dia 2, embarcava amb el pare a bord del vapor Monte Toro, camí de Barcelona. La joveneta somniava optimista en la glòria. El pare, en

L'estàtua de bronze de Pilar Alonso a Maó (a la pàgina del costat), inaugurada l'any 1992, ha servit per recuperar la memòria d'aquesta cupletista (al costat d'aquestes ratlles). Fernando Rubio, company de jocs d'Alonso durant la infantesa, va ser el mecenes d'aquesta escultura.

canvi, més prudent i assenyat, considerava en silenci la titànica perspectiva que els sobrevindria, a tots dos, així que es confirmés una mil·lèsima part dels molts pronòstics hiperbòlics que havien fet multiplicar la gent de l'illa.

Pare i filla s'estatjaren a una dispensa del carrer de Santa Anna, molt a prop de la Rambla de Canaletes. Així que hi quedaren instal·lats, ella es va inscriure com a alumna de l'acadèmia de cant del mestre Zamacois, el mateix que, temps a venir, havia de dirigir el Conservatori de Barcelona. La veu de na Pilar féu una impressió satisfactòria al mestre, i de seguida començaren a treballar intensament. Calia polir moltes arestes –plomar els galls–, però tanmateix no hi faltava, en aquella gargamella, una certa capacitat deliciosa per al cant. Abans de complir el primer any li van oferir el debut davant el públic barceloní. Fou al Salón Dorée. Però el fracàs fou d'allò més estrepitosos. El bon Josep Maria i la filleta, esmaperduts, agafaren de bell nou el vaporet de Maó per tornar a casa.

A l'illa, acudí una altra vegada a

les classes del mestre Villalonga. S'havia proposat de fer madurar les cordes vocals i la gràcia interpretativa. Els assaigs foren llargs, mentre na Pilar compaginava l'aprenentatge amb actuacions per tots els pobles de Menorca.

L'any 1916, amb unes maneres d'actuar prou desimboltes i una afinació força més perfeccionada, Pilar va convèncer son pare de tornar a Barcelona. Era la segona i definitiva oportunitat. Llogaren un pis discretíssim, obscur i petit a Aribau. Zamacois va compondre per a la noia la peça "Nena" i li arreglà una nova actuació al Dorée de la plaça de Catalunya, catonada amb Ribadeneyra. Aleshores l'auditori, literalment, experimentà un daltabaix sensacional. Però cal dir que l'èxit fou degut, no solament a la qualitat musical i vocal de la intèrpret, sinó a la pensada de combinar els cuplets típics –peces frívoles en castellà, que era llavors la llengua gairebé exclusiva del cupletisme imperant– amb els cuplets en català, al·lusius als costums i a les tradicions de la terra. Alguns musicòlegs pensen que la felicitat incorporació del català en el

Imatge de Maó a començament de segle. L'any 1913, Pilar Alonso sortia per primera vegada cap a Barcelona. Després de fracassar i tornar a la seva ciutat natal, s'embarcava definitivament cap a Barcelona l'any 1916. L'èxit va ser immediat.

món del cuplet va ésser determinant.

Acollida inenarrable. Una nit, enmig d'una bogeria general dels clients del Dorée, Pilar estrenà "Les Caramelles", amb lletra de Joan Casas Vila i música de Pérez Martínez, i avui considerada una composició clàssica del gènere en català. L'acollida del públic va ser inenarrable, i aleshores el repertori de la noia va centrar-se fonamentalment en les cançons en la seva llengua materna. La menorquina arrodoní la seva popularitat fins a les vogues més impensables per una raó lingüística: haver tingut l'acudit d'incorporar el català al cuplet. D'ençà d'aquest moment, l'anomenada anà augmentant. I Barcelona s'emplenà de les notes i els versets de "La Portaferriça", "La Marieta de l'ull viu", "Els tres tombs", "El tramvia" o l'arxipopular "La font del Gat".

L'ingrés en el camp de la professionalització li vingué de l'agent Enric Morell, l'home que havia llançat, per exemple, Carmen Amaya. De la mà de Morell actuà en els principals salons de la Ciutat Comtal, com ara al llegendari Eldorado. Darrere les actuacions per tot Barcelona vingueren els viatges de ronda: Galícia, Saragossa, Ma-

drid, Sant Sebastià... A la capital donostiarra, hi enregistrà catorze discos.

Gaudí també de bona premsa, excel·lent. Tingué l'opinió pública en favor seu: la gent l'estimava de debò, i, és clar, els periodistes ho reflectien. El prestigiós Gaziel, director de *La Vanguardia*, va escriure això: "*Si yo tuviese, a estas horas, un huésped a quien servir amablemente de guía por las calles y plazas de Barcelona, después de mostrarle lo mas notable o pintoresco de nuestra ciudad, una noche le llevaría, como por sorpresa, a oír los cuplés catalanes de Pilar Alonso*".

Aquestes paraules foren la confirmació. Na Pilar havia aconseguit d'ésser considerada la intèrpret indiscutible del cuplet català. Conten els cronistes que, quan cantava "El tramvia", el públic subratllava amb un dring vigorós: "Tinc, tinc tinc/ és el tramvia". O bé feia esclatar bosses de paper just en el moment que la cupletista els enardia picardiosament amb el vers: "Quan s'enlairen els cots..." Aleshores la massa bramulava: "En Zamora en calçotets!"

Assentada en el pic de la fama, Pilar s'enamorà d'un enginyer. Una bellíssima persona que, tanmateix, era fill de la mentalitat del

seu temps. Demanà a l'al·lota que es retirés de l'escena, i ella ho executà sense debats. Deixava el cuplet per sempre, radicalment. Amb aquella decisió s'ofegaren tots els clams eixordadors dels qui l'admiraven i l'envoltaven i l'obsequiaven i l'elogiaven. Se n'anà a Madrid, convertida en esposa, i s'hagué d'endinsar en l'anonimat més impenetrable i frustrant, musicalment parlant. Presa de les ombres masculines, restà condemnada a la penombra femenina. Hi acabà, a la ciutat castellana, els seus dies una tarda de maig de 1980, seixanta anys després —quina enormitat!— d'haver abandonat la cançó, i d'haver clos la boca a tota forma de música en públic. Amb una trajectòria vital d'aquesta mena, bastint una cronologia artística curtíssima, i havent viscut tantíssim de temps allunyada de l'illa nadiua i de qualsevol país català, l'erecció d'un monument commemoratiu a la cançonetista ha significat un veritable renaixement de la seva ignorada figura. Avui, per mor de l'homenatge permanent en bronze que li ret Menorca, sembla que comenci a trencar-se —feixugament, val a dir-ho— la llosa dels seixanta anys de mutisme tombal.

La llum sobre la seva desdibuixada figura, quasi esvaïda irreversiblement, fou posada pel mecenes Fernando Rubió, que havia compartit jocs i entremaliadures d'estiu amb na Pilar a la plaça del Príncep, mentre esperava que li pentinessin la mare o estrijolessin la barba de son pare.

Com a home de negocis i fortuna copiosa, Rubió dedicà els darrers anys de sa vida (morí el 94) a protegir la cultura catalana de Menorca. Entre la relació de projectes finançats, hi ha l'estàtua de cos sencer de na Pilar Alonso, obra dels tallers de foneria de Francesc Vilà i Ais, un vallenc. El primer amb la idea i la il·lusió que servava secretament clavades al cor des de la infància, i el segon amb el buf de l'art insuflaren nova vida a la cupletista menorquina. Acabava de néixer de bell nou, ara amb plenitud de memòria.

Jordi Alzina